

گزارش‌هایی از مدرسه دارالفنون در دوران ناصری (قسمت چهارم)

پنج گزارش خطی از مدرسه دارالفنون تبریز

• سمیه شریفی نژاد* • نیایش پورحسن**

اشاره

گزارش‌های روزانه و هفتگی دارالفنون از اسناد خطی مهم و معتبری است که در نوبه خود می‌تواند زوایای تازه‌ای از فعالیت‌های این مدرسه را روشن‌گری نماید. تعداد این گزارش‌ها نامعلوم است؛ اما به نظر می‌رسد که در دوران ناصرالدین‌شاه قاجار (۱۲۶۴-۱۳۱۳ق.) به اندازه ایام تحصیلی مدرسه دارالفنون بوده است.

متأسفانه امروزه تمامی این گزارش‌ها به صورت کامل و مدون موجود نیست. مقاله حاضر به استنساخ و انتشار تعدادی از این اسناد و گزارش‌ها می‌پردازد.

مقدمه

مدرسه دولتی (دارالفنون) تبریز که در دوران ولایت‌عهدی مظفرالدین‌میرزا به سبک دارالفنون تهران تأسیس گردید، نخستین مدرسه عالی جدید در آذربایجان و دومین مدرسه عالی جدید در ایران بود که بعد از سال ۱۳۱۱ق. با نام‌های مظفری و مظفریه نیز شناخته می‌شد. این مدرسه دولتی که در ذیحجه ۱۲۹۳ق. در تبریز آغاز به کار کرد و تقریباً تا سال ۱۳۱۱ق. پابرجا بود، به نحوی شعبه دیگری از دارالفنون پایتخت به شمار می‌رفت. از قرار معلوم مدرسه مزبور در هر دوره تحصیلی، قرین به چهل نفر شاگرد می‌پذیرفت که به صورت رایگان به تحصیل می‌پرداختند.

همانند مدرسه دارالفنون پایتخت، این مدرسه یا پلی‌تکنیک (Polytechnic) نیز دارای رشته‌های مختلفی چون: توپ‌خانه (تاکتیک، قلعه‌سازی، جراثقال، سنگ‌سازی، خمپاره، قوه

* کارشناس مرمت نسخ خطی کتاب‌خانه آستان قدس رضوی
** پژوهشگر و از اعضای منتقدان و نویسندگان خانه تئاتر ایران
E-mail: Sharifisomi644@gmail.com
E-mail: epourhassanniayesh@gmail.com

الکتریسیته، قوه باروت، تاریخ جنگ، مناظر و مرایا، طب (شیمی، فیزیک، پاتولوژی، تشریح، امراض، دواسازی)، ریاضی (جبر و مقابله، لگاریتم، حساب، کعب، جزر، هندسه، زیج، اختلاط و امتزاج)، جغرافیا، زبان فرانسه، زبان عربی و فارسی بود که مسئولان آن مدرسه به صورت هفتگی گزارش‌هایی را از عملکرد معلمان و شاگردان تهیه کرده و به مقامات مافوق ارائه می‌دادند. بی‌گمان این گزارش‌های دست‌نویس، منبع موثق و مهمی برای شناخت زوایای نامشخص این مدرسه محسوب می‌گردد.

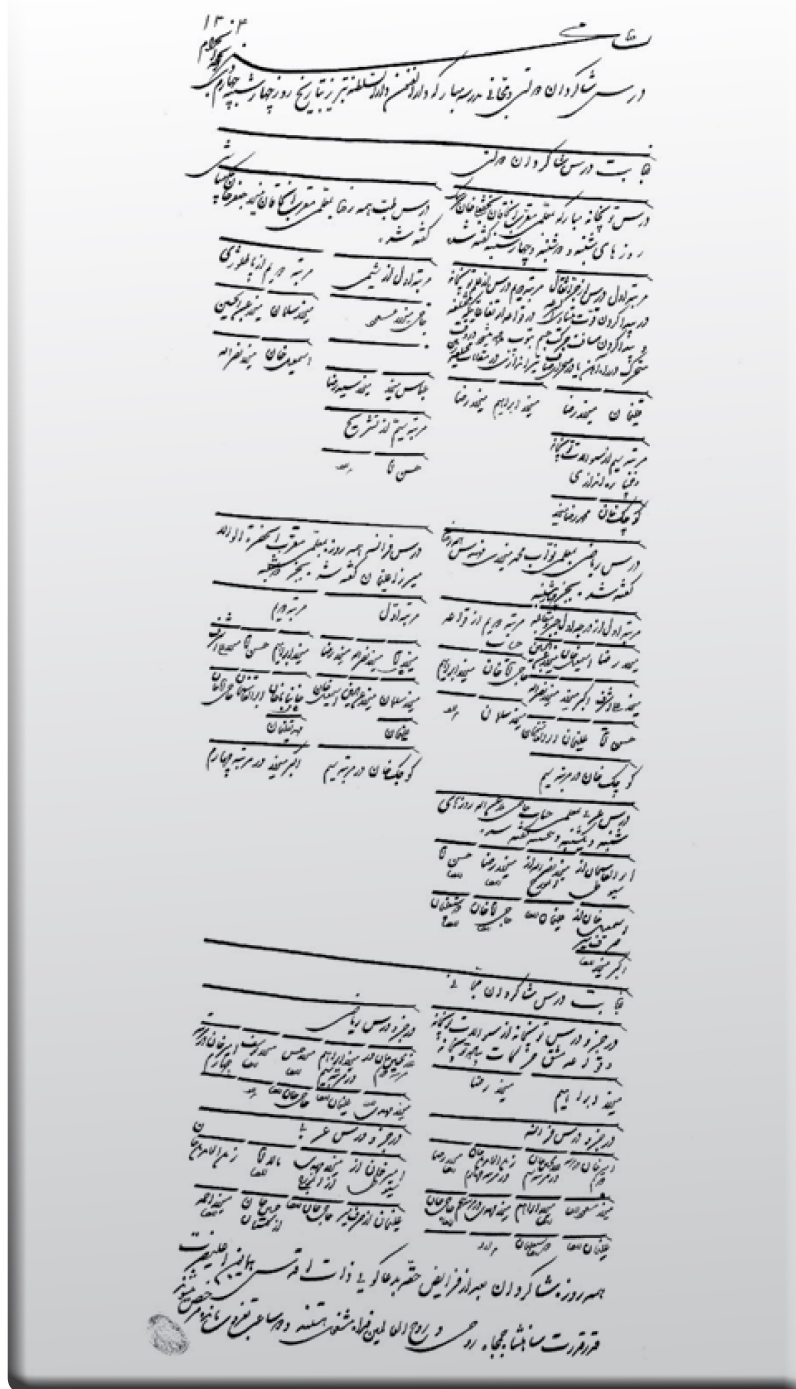
از محتوا و تاریخ این گزارش‌ها چنین استنباط می‌شود که مسئولان دارالفنون تبریز - به تبعیت از دارالفنون پایتخت - به صورت منظم به ثبت وقایع هفتگی آن مدرسه پرداخته و به آن آمار خیلی توجه نشان می‌دادند.

با آن که تعداد این گزارش‌ها به اندازه هفته‌های تحصیلی دارالفنون بوده است؛ اما امروزه تعداد اندک و پراکنده‌ای از آن‌ها در گوشه و کنار مراکز اسناد و آرشیوهای شخصی باقی مانده است.

در مقاله پیش رو پنج گزارش هفتگی از این مدرسه در بازه زمانی ۱۳۰۴-۱۳۰۵ ق. از نظر می‌گذرد. گفتنی است که تمامی این گزارش‌ها به صورت دست‌نویس و با خط شکسته نستعلیق نوشته شده‌اند.

در گوشه چپ پایین تمامی این گزارش‌ها سجع مُهر رئیس مدرسه یعنی: احمدخان سرتیپ به قرار «یا احمد ۱۲۹۳» مشاهده می‌شود که در بین سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۱۰ ق. رئیس دارالفنون تبریز محسوب می‌شد.

گفتنی است که قبل از وی شاهزاده محمدحسن میرزا و بعد از ایشان میرزا محمد ندیم‌باشی ریاست دارالفنون تبریز را عهده‌دار بودند. هم‌چنین اغلب اساتید این مدرسه همانند: نجف‌قلی‌خان، محمدجعفرخان حکیم‌باشی و چند نفر دیگر از اساتید تهران بودند که به تبریز اعزام شدند. شاگردان این مدرسه نیز همانند دارالفنون تهران، از فرزندان امیرزاده‌ها، اعیان، بزرگ‌زاده‌ها و منسوبان دربار بودند که با البسه و یونیفورم نظامی به تحصیل می‌پرداختند.

از آن جا که هیچ‌یک از این گزارش‌ها، از علائم سجاوندی و اعراب‌گذاری، به‌شيوه امروزی برخوردار نیستند، بدین جهت برای خوانش بهتر، سعی شد که با حفظ اصالت رسم‌الخط متن به این علائم نیز توجه شود.

[گزارش ۱]

روزنامه درس شاگردان دولتی و مجانی مدرسه مبارکه دارالفنون دارالسلطنه تبریز به تاریخ روز چهارشنبه چهارم ذی‌الحجه الحرام ۱۳۰۴ قمری

از بابت درس شاگردان دولتی

♦ درس توپ‌خانه مبارکه به معلمی مقرب‌الخاقان نجف‌قلی‌خان سرهنگ

روزهای شنبه و دوشنبه و چهارشنبه گفته شده:

<p>● مرتبه اول درس از جراثقال در پیدا کردن قوت متساوی‌السرعه و پیدا کردن مسافت حرکت جسم متحرک در راه‌آهن یا در صحرای صاف</p>	<p>● مرتبه دوم درس از علم توپ‌خانه در قواعد ارتفاعاتی که مختلفه به توپ داده می‌شود در وقت تیراندازی در مقامات مختلفه زمین</p>
قلی‌خان	میرزاابراهیم
میرزارضا	علی‌خان
<p>● مرتبه سیم از سؤالات توپ‌خانه و خمپاره‌اندازی</p>	
کوچک‌خان	محمدرضامیرزا

۱. سند شماره ۵۷-۴۶۴ اسناد ملی ایران.

◇ درس ریاضی به معلمی نواب محمد میرزای مهندس

همه روزها گفته شده؛ به جز چهارشنبه:

● مرتبه اول از درجه اول جبر و مقابله		● مرتبه دویم از قواعد حساب	
میرزارضا	اسمعیل خان	میرزا عبدالحسین	حاجی آقاخان
میرزا علی اشرف	اکبر میرزا	میرزا نصرالله	میرزا سلمان
حسن آقا	علی خان	ابوالقاسم خان	ندارد
● در مرتبه سیم			
کوچک خان			

◇ درس عربی به معلمی جناب حاجی ملا عبدالله

روزهای شنبه و یکشنبه و پنجشنبه گفته شده:

ابوالقاسم خان	میرزا نصرالله	میرزارضا	حسن آقا
از سیوطی	از انمودج ^۱	ایضاً	ایضاً
اسمعیل خان	علی خان	حاجی آقاخان	دوست علی خان
از صرف میر	ایضاً	ایضاً	ایضاً
اکبر میرزا			
ایضاً			

◇ درس طب همه روزه به معلمی مقرب الخاقان میرزا جعفر خان حکیم باشی

گفته شده:

● مرتبه اول از شیمی		● مرتبه دویم از باطلوژی	
حاجی میرزا مسعود	میرزا اسیدرضا	میرزا عبدالحسین	میرزا سلمان
عباس میرزا	میرزا اسیدرضا	اسمعیل خان	میرزا نصرالله
● مرتبه سیم از تشریح			
حسن آقا		ندارد	

۱. در اصل متن «انمودج».

♦ درس فرانسه همه روزه به معلمی مقرب الحضرة الوالا میرزا علی خان

گفته شده به جز دوشنبه:

مرتبۀ اول	مرتبۀ دویم
میرزا آقا میرزا نصرآله میرزا عبدالحسین اسمعیل خان علی خان	میرزا آقا حسن آقا میرزا ابراهیم میرزا رضا میرزا اسلمان میرزا عبدالحسین اسمعیل خان مهدی قلی خان
در مرتبۀ سیّم	در مرتبۀ چهارم
کوچک خان	اکبر میرزا

از بابت درس شاگردان مجانی

♦ در جزو درس توپ خانه از سوالات توپ خانه و قواعد مشق حرکات پیاده توپ خانه

میرزا ابراهیم	میرزا رضا
---------------	-----------

♦ در جزو درس فرانسه

امیرخان در مرتبۀ دویم	غلام حسین خان در مرتبۀ سیّم	زین العابدین خان در مرتبۀ چهارم	میرزا رضا ایضاً
میرزا مسعود ایضاً	میرزا ابراهیم ایضاً	میرزا مهدی در مرتبۀ پنجم	حاجی خان ایضاً
علی خان ایضاً	دوست علی خان ایضاً	ندارد	

◆ در جزو درس ریاضی

امیرخان در مرتبه چهارم	میرزایوسف ایضاً	میرزاحسن ایضاً	میرزاابراهیم در مرتبه سیم	غلامحسین خان در مرتبه دویم
	ندارد	حاجی خان ایضاً	علی خان ایضاً	میرزاهدی ایضاً

◆ در جزو درس عربی

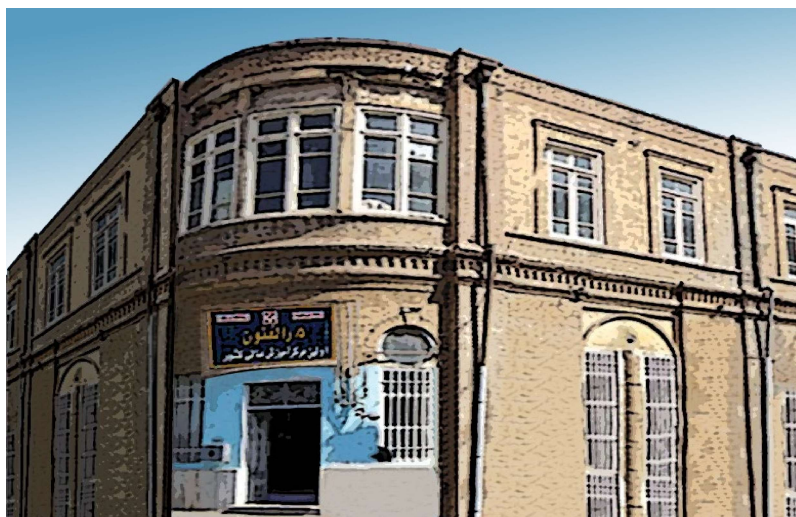
امیرخان از سیوطی	میرزاهدی از انموذج	بالآقا ایضاً	زین‌العابدین خان
علی خان از صرف میر	حاجی خان ایضاً	حسین خان از گلستان	میرزااحمد ایضاً

همه روزه شاگردان بعد از فرایض حقه به دعاگویی ذات اقدس همایون اعلی حضرت قدر قدرت شاهنشاه جمجاه روحی و روح‌العالمین فداه مشغول هستند و دو ساعت به غروب مانده مرخص می‌شوند.

[سجع مُهر]: یا احمد ۱۲۹۳ [قمری]

→ مکان اسبق مدرسه
دارالفنون تبریز

۱. در اصل متن «انموذج».

[گزارش ۲]

هو

روزنامه درس شاگردان دولتی و مجانی
مدرسه مبارکه دارالفنون دارالسلطنه تبریز
به تاریخ روز چهارشنبه چهارم جمادی الاولی ۱۳۰۵ [قمری]

از بابت درس شاگردان دولتی

♦ درس توپخانه مبارکه به معلمی مقرب الخاقان نجفقلی خان سرهنگ
روزهای شنبه و دوشنبه و چهارشنبه گفته شده:

مرتبۀ اول درس از مناظر و مرایا در پیدا کردن عکس اشیاء در آینه‌های محدب که چگونه احداث می‌شوند و از جراثقال در پیدا کردن مرکز ثقل یک بی‌راهیه	مرتبۀ دویم درس از تاریخ جنگ فرانسه با استریه ادر نروندان ^۲
قلی خان میرزا رضا	میرزا ابراهیم علی خان
مرتبۀ سیّم از سوالات توپخانه و خمپاره‌اندازی کوچک خان	محمد رضا میرزا

♦ درس ریاضی همه روزه به معلمی نواب محمد میرزای مهندس
گفته شده به جز چهارشنبه:

مرتبۀ اول از درجۀ دویم جبر و مقابله	مرتبۀ دویم از قواعد حساب
اسمعیل خان حسن آقا	میرزا علی اشرف ابوالقاسم خان
میرزا اسلمان حاجی آقاخان	میرزا ابراهیم کوچک خان
مرتبۀ چهارم	مرتبۀ سیّم
میرزا اسلمان حاجی آقاخان	میرزا ابراهیم کوچک خان

۱. سند شماره ۵۹-۴۶۴ اسناد ملی ایران.

۲. منظور اتریش (Austria) است.

۳. Neerwinden؛ منظور جنگ بین فرانسه و اتریش در تاریخ مارس ۱۷۹۳ م. در ناحیه نیرویندن (Neerwinden) در اطراف بلژیک است.

♦ درس عربی و فارسی به معلمی جناب حاجی ملاعبداللہ

روزهای شنبه و یک‌شنبه و پنج‌شنبه گفته شده:

ابوالقاسم خان از سیوطی	زین‌العابدین خان ایضاً	میرزانشیرآلہ از نمودج	میرزآمهدی ایضاً و بالآقا ایضاً
حسن آقا از تاریخ معجم	حاجی آقاخان از انشا	علی خان از صرف میر	اکبر میرزا ایضاً و از گلستان
دوست علی خان ایضاً	میرزااحمد ایضاً		

♦ درس طب همه روزه به معلمی مقرب الخاقان میرزا جعفر خان حکیم باشی

گفته شده:

حاجی مسعود میرزا	مرتبہ اول از شیمی
عباس میرزا	میرزا سیدرضا
مرتبہ دوم از پاتلوزی	مرتبہ سیم ایضاً و از تشریح
میرزااسلمان	میرزانشیرآلہ
اسمعیل خان	حسن آقا
میرزااسلمان	ابوالقاسم خان
میرزآمهدی	

♦ درس فرانسه همه روزه به معلمی مقرب الحضرة الوالا میرزا علی خان

گفته شده به جز دوشنبه:

مرتبہ اول	مرتبہ دوم
میرزانشیرآلہ	میرزانشیرآلہ
میرزارضا	میرزانشیرآلہ
میرزااسلمان	میرزانشیرآلہ
اسمعیل خان	میرزانشیرآلہ
علی خان	میرزانشیرآلہ
ندارد	میرزانشیرآلہ
میرزاعلی اشرف	میرزانشیرآلہ
حاجی خان	میرزانشیرآلہ
میرزابراہیم	میرزانشیرآلہ
مرتبہ سیم	در مرتبہ چهارم
بالآقا	اکبر میرزا
کوچک خان	
زین‌العابدین خان	
مرتبہ پنجم	
میرزآمهدی	
دوست علی خان	

۱. در اصل متن «نموزج».

از بابت درس شاگردان مجانی

♦ در جزو درس توپخانه مبارکه از سؤالات توپخانه

میرزارضا	میرزاابراهیم	میرزاحسن	میرزایوسف	حاجی خان
----------	--------------	----------	-----------	----------

♦ در جزو درس فرانسه

امیرخان	حسین قلی خان	غلام حسین خان	میرزاسعود	میرزااعلی اکبر	میرزارضا
در مرتبه دویم	ایضاً	در مرتبه سیّم	ایضاً	ایضاً	ایضاً
میرزاابراهیم	میرزایوسف	میرزایاقر	میرزاحسن	حاجی خان	مسعودمیرزا
در مرتبه چهارم	ایضاً	ایضاً	ایضاً	در مرتبه پنجم	ایضاً
میرزاهدی خان	میرزاحسن	میرزایوسف	محمدآقا	میرزاعباس قلی	
ایضاً	ایضاً	ایضاً	ایضاً	ایضاً	

♦ در جزو درس ریاضی از چهار قاعده اصلی حساب

امیرخان	میرزااعلی اکبر	میرزاحسن	میرزایوسف	حاجی خان
در مرتبه دویم	ایضاً	ایضاً	ایضاً	ایضاً
غلام حسین خان	میرزارضا	میرزاابراهیم	میرزاهدی خان	
در مرتبه سیّم	ایضاً	ایضاً	در مرتبه چهارم	

♦ در جزو درس عربی

امیرخان	میرزاحسن	میرزایوسف	حاجی خان
از سیوطی	از انموذج ^۶	ایضاً	از عوامل
مسعودمیرزا	میرزاهدی خان	حسین خان	میرزارفیع
از تاریخ معجم	ایضاً	از صرف میر و گلستان	از تاریخ نادری

همه روزه شاگردان بعد از فرایض حقه به دعاگویی ذات اقدس همایون اعلی حضرت قدر قدرت شاهنشاه جمجاه روحی و روح العالمین فداه مشغول می باشند و دو ساعت به غروب مانده مرخص می شوند.

[سجع مهر]: یا احمد ۱۲۹۳ [قمری]

گزارش ۳]۱

هو

روزنامه درس شاگردان دولتی و مجانی
مدرسه مبارکه دارالفنون دارالسلطنه تبریز
به تاریخ روز چهارشنبه ۲۵ جمادی الاولی ۱۳۰۵ قمری

از بابت درس شاگردان دولتی

♦ درس توپخانه مبارکه به معلمی مقرب الخاقان نجف‌قلی خان سرهنگ
روزهای شنبه و دوشنبه و چهارشنبه گفته شده:

مرتبۀ اول از مناظر و مرایا در بیان شیشه‌های ذوحدبتین [محدب] و پیدا کردن کانون اصلی	مرتبۀ دویم از تاریخ جنگ فرانسه با استریه و ایتالیا در مانتو ^۲
قلی خان	میرزاابراهیم
میرزارضا	علی خان
مرتبۀ سیّم از سوالات توپخانه و خمپاره‌اندازی	
کوچک خان	محمدرضامیرزا

♦ درس ریاضی به معلمی نواب محمد میرزای مهندس
همه‌روزه گفته شده به جز چهارشنبه:

مرتبۀ اول از جبر و مقابله و لگاریتم	مرتبۀ دویم از قواعد کلیه حساب
اسمعیل خان	مهدی‌قلی خان
میرزاعلی اشرف	بالا آقا
حسن آقا	ندارد
ابوالقاسم خان	
علی خان	
مرتبۀ سیّم	مرتبۀ چهارم
میرزاسلمان	محمدرضامیرزا
میرزاابراهیم	زین‌العابدین خان
حاجی آقاخان	
کوچک خان	

۱. سند شماره ۶۰-۴۶۴ اسناد ملی ایران.

♦ درس عربی و فارسی به معلمی جناب حاجی ملاعبدالله

روزهای شنبه و یکشنبه و پنجشنبه گفته شده:

میرزاهادی ایضاً	بالا آقا ایضاً	میرزانشیراله از نمودج ^۸	ابوالقاسم خان از سیوطی
علی خان از صرف میر	محمد رضامیرزا از عوامل	حاجی آقاخان از انشا	حسن آقا از تاریخ معجم
کاظم خان	میرزا احمد	دوست علی خان ایضاً	اکبر میرزا ایضاً و از گلستان

♦ درس طب همه روزه به معلمی مقرب الخاقان میرزا جعفر خان حکیم باشی

گفته شده:

مرتبۀ اول از شیمی	حاجی مسعود میرزا
میرزا اسیدرضا	عباس میرزا
مرتبۀ دویم از پاتولوژی	مرتبۀ سیّم ایضاً و از تشریح
میرزااسلمان	اسمعیل خان
میرزانشیراله	حسن آقا
میرزاهادی	ابوالقاسم خان

♦ درس فرانسه همه روزه به معلمی مقرب الحضرة الوالا میرزا علی خان

گفته شده به جز دوشنبه:

مرتبۀ اول	مرتبۀ دویم
میرزانشیراله	میرزا رضا
میرزااسلمان	حسن آقا
مهدی قلی خان	ابوالقاسم خان
اسمعیل خان	علی خان
ندارد	میرزا علی اشرف حاجی خان
میرزا ابراهیم	
در مرتبۀ سیّم	در مرتبۀ چهارم و پنجم
بالا آقا کوچک خان زین العابدین خان محمد رضامیرزا	اکبر میرزا
	میرزاهادی
	در مرتبۀ چهارم
	در مرتبۀ پنجم
	دوست علی خان
	ایضاً

از بابت درس شاگردان مجانی

◇ در جزو درس توپ‌خانه از سؤالات توپ‌خانه

میرزارضا	میرزاابراهیم	میرزاحسن	میرزایوسف	حاجی‌خان
----------	--------------	----------	-----------	----------

◇ در جزو درس فرانسه

امیرخان در مرتبه دویم	حسین‌قلی‌خان ایضاً	غلام‌حسین‌خان در مرتبه سیم	میرزاسعود ایضاً	میرزاعلی‌اکبر ایضاً
میرزارضا ایضاً	اسداله‌خان ایضاً	میرزاابراهیم در مرتبه چهارم	میرزایوسف ایضاً	میرزاباقر ایضاً
حاجی‌خان در مرتبه پنجم	مسعودمیرزا ایضاً	محمدآقا ایضاً	میرزاعباس‌قلی ایضاً	میرزاهدی‌خان ایضاً
میرزایوسف ایضاً	میرزاحسن ایضاً	علی‌خان ایضاً	یوسف‌خان ایضاً	ندارد

◇ در جزو درس ریاضی از چهار قاعده اصلی حساب

امیرخان در مرتبه دویم	میرزاعلی‌اکبر در مرتبه سیم	غلام‌حسین‌خان ایضاً	میرزاابراهیم ایضاً	میرزارضا ایضاً
میرزاحسن ایضاً	میرزایوسف ایضاً	حاجی‌خان ایضاً	میرزاهدی‌خان در مرتبه چهارم	محمدآقا ایضاً

◇ در جزو درس عربی و فارسی

امیرخان از سیوطی	میرزاحسن ایضاً	میرزایوسف ایضاً
میرزاحسن ایضاً	حاجی‌خان از عوامل	مسعودمیرزا از تاریخ معجم
میرزارفیع از تاریخ نادری	حسین‌خان از گلستان	میرزاعباس‌قلی ایضاً

همه روزه شاگردان بعد از فرایض حقه به دعاگویی بقای ذات اقدس همایون اعلی حضرت قدر قدرت شاهنشاه جمجاه روحی و روح العالمین فداه مشغول می باشند و دو ساعت به غروب مانده مرخص می شوند.

[سجع مَهر]: یا احمد ۱۲۹۳ [قمری]

گزارش ۴

هو

روزنامه درس ایام هفته شاگردان دولتی و مجانی
مدرسه مبارکه دارالفنون دارالسلطنه تبریز
به تاریخ روز چهارشنبه هجدهم جمادی الاولی ۱۳۰۵ [قمری]

از بابت درس شاگردان دولتی

♦ درس توپخانه مبارکه به معلمی مقرب الخاقان نجف قلی خان سرهنگ روزهای شنبه و دوشنبه و چهارشنبه گفته شده:

مرتبۀ اول درس از جرائع در پیدا کردن بازوی بارخیز که اهرم باشد	مرتبۀ دویم درس از تاریخ جنگ فرانسه با استریه در قریه نروندان		
قلی خان	میرزا رضا	میرزا ابراهیم	علی خان
مرتبۀ سیّم از سوالات توپخانه و خمپاره اندازی			
کوچک خان		محمد رضامیرزا (مریض)	

۱. سند شماره ۶۲-۴۶۴ اسناد ملی ایران.

♦ درس ریاضی به معلمی نواب محمد میرزای مهندس

همه روزه گفته شده به جز چهارشنبه:

◉ مرتبه اول از درجه دویم جبر و مقابله	◉ مرتبه دویم از کعب
---------------------------------------	---------------------

اسمعیل خان   میرزاعلی اشرف   اکبر میرزا   بالا آقا   مهدی قلی خان

حسن آقا   ابوالقاسم خان   علی خان

◉ مرتبه سیّم از جزر و اشتراک	◉ در مرتبه چهارم
------------------------------	------------------

میرزاسلمان   میرزاابراهیم   زین العابدین خان   ندارد

حاجی آقاخان   کوچک خان

♦ درس عربی و فارسی به معلمی جناب حاجی ملا عبدالله

روزهای شنبه و یکشنبه و پنجشنبه گفته شده:

ابوالقاسم خان	زین العابدین خان	میرز انصراآله	بالا آقا
از سیوطی	ایضاً	از انموذج	ایضاً

میرزامهدی   حسن آقا   حاجی آقاخان   علی خان

ایضاً   از تاریخ معجم   از انشا   از صرف میر

اکبر میرزا   دوست علی خان   میرزااحمد   کاظم خان

ایضاً و از گلستان   ایضاً   ایضاً

♦ درس طب به معلمی مقرب الخاقان میرزا جعفر خان حکیم باشی

همه روزه گفته شده:

مرتبۀ اول از شیمی	حاجی مسعود میرزا
میرزا سید رضا	عباس میرزا
مرتبۀ دویم از پاتولوژی	مرتبۀ سیّم ایضاً و از تشریح
میرزا سلمان	اسمعیل خان
میرزا نصرالله	حسن آقا
ابوالقاسم خان	میرزا مهدی

♦ درس فرانسه همه روزه به معلمی مقرب الحضرة الوالا میرزا علی خان

گفته شده به جز دوشنبه:

مرتبۀ اول	مرتبۀ دویم
میرزا نصرالله	میرزا رضا
میرزا سلمان	حسن آقا
مهدی قلی خان	میرزا علی اشرف
اسمعیل خان	علی خان
ابوالقاسم خان	حاجی آقا خان
میرزا ابراهیم	
در مرتبۀ سیّم	در مرتبۀ چهارم
بالآقا	ندارد
کوچک خان	اکبر میرزا
زین العابدین خان	محمد رضا میرزا (مریض)
میرزا مهدی	دوست علی خان
در مرتبۀ پنجم	

از بابت درس شاگردان مجانی

♦ در جزو درس توپخانه از سؤالات توپخانه

میرزا احسن	میرزا ابراهیم	میرزا رضا
میرزا یوسف	حاجی خان	ندارد

◇ در جزو درس فرانسه

امیرخان در مرتبه دویم	حسین قلی خان ایضاً	غلام حسین خان در مرتبه سیم	میرزا مسعود ایضاً	میرزا علی اکبر ایضاً
میرزا رضا ایضاً	میرزا ابراهیم در مرتبه چهارم	میرزا یوسف ایضاً	میرزا باقر ایضاً	میرزا محسن ایضاً
حاجی خان در مرتبه پنجم	مسعود میرزا ایضاً	میرزا احسن ایضاً	میرزا یوسف ایضاً	میرزا عباس قلی ایضاً
میرزا مهدی خان ایضاً	میرزا ابوالقاسم خان ایضاً	محمد آقا ایضاً	علی خان	ندارد

◇ در جزو درس ریاضی از قواعد حساب

میرزا علی اکبر در مرتبه دویم	امیرخان ایضاً	میرزا احسن ایضاً	میرزا یوسف ایضاً	حاجی خان ایضاً
غلام حسین خان در مرتبه سیم	میرزا رضا ایضاً	میرزا ابراهیم ایضاً	میرزا مهدی خان در مرتبه چهارم	محمد آقا ایضاً

◇ در جزو درس عربی و فارسی

امیرخان از سیوطی	میرزا احسن از انمودج	میرزا یوسف ایضاً	حاجی خان از عوامل
مسعود میرزا از تاریخ معجم	میرزا مهدی خان ایضاً	میرزا رفیع از تاریخ نادری	حسین خان از گلستان
میرزا عباس قلی ایضاً	علی خان ایضاً		

همه روزه شاگردان بعد از فرایض حقه به دعاگویی بقای ذات اقدس همایون اعلی حضرت قدر قدرت قوی شوکت شاهنشاه جمجاه روحی و روح العالمین فداه مشغول می‌باشند و دوساعت به غروب مانده مرخص می‌شوند.

[سجع مَهر]: یا احمد ۱۲۹۳ [قمری]

گزارش ۵

هو

روزنامه درس ایام هفته شاگردان دولتی و مجانی
مدرسه مبارکه دارالفنون دارالسلطنه تبریز
به تاریخ روز چهارشنبه دویم جمادی الثانیه ۱۳۰۵ [قمری]

از بابت درس شاگردان دولتی

درس توپخانه مبارکه به معلمی مقرب الخاقان نجفقلی خان سرهنگ

روزهای شنبه و دوشنبه و چهارشنبه گفته شده:

<p>مرتبه اول از مناظر و مرایا در بیان شیشه‌های ذوقعین و قواعد تابش و اشعات از نقطه متوره به آن چه حالت به هم رساند و از جراثقال در بیان قواعد استحکام اجسام که هر قدر بیش تر باشد استحکام آن جسم بیش تر خواهد بود</p>	<p>مرتبه دویم درس از تاریخ جنگ فرانسه در ایتالیای شمالی در ماشو</p>
قلی خان	میرزاابراهیم
میرزارضا	علی خان
<p>مرتبه سیم از سؤالات توپخانه و خمپاره‌اندازی</p>	
کوچک خان	محمدرضامیرزا

درس ریاضی به معلمی نواب محمد میرزای مهندس

همه روزها گفته شده به جز چهارشنبه:

<p>مرتبه اول از درجه دویم جبر و مقابله و لگاریتم</p>	<p>مرتبه دویم از درجه اول جبر و مقابله و لگاریتم</p>
اسمعیل خان	مهدیقلی خان
اکبر میرزا	علی خان
حسن آقا	بالا آقا
میرزا علی اشرف	ابوالقاسم خان
<p>مرتبه سیم از قواعد حساب</p>	<p>مرتبه چهارم ایضاً</p>
میرزااسلمان	کوچک خان
میرزاابراهیم	زین العابدین خان
محمدرضامیرزا	حاجی آقاخان

۱. سند شماره ۶۵-۴۶۴ اسناد ملی ایران.

♦ درس عربی و فارسی به معلمی جناب حاجی ملاعبداله

روزهای شنبه، یک‌شنبه و پنج‌شنبه گفته شده:

ابوالقاسم خان از سیوطی	زین‌العابدین خان ایضاً	میرزائصرالله از نمودج	میرزاهمدی ایضاً
بالا آقا ایضاً	حسن آقا از تاریخ معجم	علی خان از صرف میر	حاجی آقاخان از انشا
اکبر میرزا از صرف میر و گلستان	دوست‌علی خان ایضاً	میرزااحمد ایضاً	کاظم خان

♦ درس طب همه روزه به معلمی مقرب‌الخاقان میرزا جعفر خان حکیم‌باشی

گفته شده:

حاجی مسعود میرزا	◉ مرتبه اول از شیمی
عباس میرزا	میرزا اسیدرضا
◉ مرتبه دوم از پاتولوژی	◉ مرتبه سیم ایضاً و از تشریح
میرزااسلمان	اسمعیل خان
میرزائصرالله	حسن آقا
ابوالقاسم خان	میرزاهمدی

♦ درس فرانسه همه روزه به معلمی مقرب‌الحضرة الوالا میرزاعلی خان

گفته شده به جز دوشنبه:

◉ مرتبه اول	◉ مرتبه دوم
میرزائصرالله	میرزارضا
میرزااسلمان	حسن آقا
مهدی‌قلی خان	میرزاعلی اشرف
اسمعیل خان	علی خان
ابوالقاسم خان	حاجی آقاخان
میرزاابراهیم	
◉ در مرتبه سیم	◉ در مرتبه چهارم
بالا آقا	اکبر میرزا
کوچک خان	ندارد
زین‌العابدین خان	محمد رضامیرزا
◉ در مرتبه پنجم	
میرزاهمدی	دوست‌علی خان

از بابت درس شاگردان مجانی

♦ در جزو درس توپخانه از سؤالات توپخانه

میرزارضا	میرزاابراهیم	میرزاحسن	میرزایوسف	حاجی خان
----------	--------------	----------	-----------	----------

♦ در جزو درس فرانسه

امیرخان در مرتبه دوم	حسین قلی خان ایضاً	غلام حسین خان در مرتبه سیم	میرزاسعود ایضاً	میرزاعلی اکبر ایضاً
میرزارضا ایضاً	اسداله خان ایضاً	میرزاابراهیم در مرتبه چهارم	ابوالقاسم خان ایضاً	میرزایوسف ایضاً
میرزاقبر ایضاً	میرزاحسن ایضاً	علی خان ایضاً	یوسف خان ایضاً	حاجی خان در مرتبه پنجم
محمدآقا ایضاً	میرزاحسن ایضاً	میرزایوسف ایضاً	امیرخان ایضاً	سلطان محمود میرزا ایضاً
میرزاهدی خان ایضاً	میرزاعباس قلی ایضاً			

♦ در جزو درس ریاضی

میرزاعلی اکبر در مرتبه دوم	امیرخان ایضاً	غلام حسین خان در مرتبه سیم	میرزایوسف ایضاً	میرزاحسن ایضاً
حاجی خان ایضاً	میرزارضا ایضاً	میرزاابراهیم ایضاً	محمدآقا در مرتبه چهارم	میرزاهدی خان ایضاً

◆ در جزو درس عربی و فارسی

امیرخان	میرزااحسن	میرزایوسف	حاجی‌خان	میرزامهدی‌خان
از سیوطی	از انموذج	ایضاً	از عوامل	از تاریخ معجم
میرزامحسن	میرزارفیع	حسین‌خان	میرزاعباس‌قلی	ندارد
از تاریخ نادری	از گلستان	ایضاً		

همه روزه شاگردان بعد از فرایض حقه به دعاگویی بقای ذات اقدس همایون اعلی حضرت قدر قدرت شاهنشاه جمجاه روحی و روح‌العالمین فداه مشغول می‌باشند و دو ساعت به غروب مانده مرخص می‌شوند.

[سجع مُهر]: یا احمد ۱۲۹۳ [قمری]

